

прыметнікі з фармантам **-цк-** (10 адзінак). Адзінкавыя прыметнікі зафіксаваны з фармантам **-оўск-** (**-овск-**) (3 словы).

Літаратура

1. Беларуская граматыка: у 2 ч. / рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба; АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985. – Ч. 1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 431 с.

2. Вяргеенка, С.А. “На моры-акіяне, на востраве Буяне...” (лекавыя замовы Гомельшчыны): фальклорна-этнаграфічны зборнік / С.А.Вяргеенка. – Гомель: Выд-ва ГДУ, 2009. – 220 с.

3. Вяргеенка, С.А. Сімволіка вобразаў замоўных формул (з матэрыялаў слоўніка) / С.А.Вяргеенка // VI навуковыя чытанні, прысвечаныя 120-годдзю з дня нараджэння акадэміка НАН Беларусі С.М.Некрасэвіча: зб. навук. арт. / гал. рэдактар А.А.Станкевіч. – Гомель: Выд-ва ГДУ, 2003. – С. 374 – 353.

Урбан В.В. (Мінск, БДПУ)

НУЛЬСУФІКСАЛЬНАЕ ЁТВАРЭННЕ А ПРЫМЕТНІКАВЫХ НАЗОЎНІКАЎ СА ЗНАЧЭННЕМ СУБ’ЕКТЫЎНАЙ АЦЭНКІ Ў БЕЛАРУСКАЙ ДЫЯЛЕКТНАЙ МОВЕ

У беларускай дыялектнай мове шляхам нулявой суфіксацыі ўтвараецца шэраг назоўнікаў са значэннем суб’ектыўнай ацэнкі. Пры нулясуфіксальным спосабе словаўтварэння “дэрывацыйным сродкам выступае не матэрыяльна выражаны, а нулявы суфікс. Яго вылучэнне грунтуецца на тым, што матывавальная аснова ўзнікшага вытворнага, як правіла, мела ў сваім складзе матэрыяльна выражаны суфікс, які адкідваецца ў працэсе словаўтварэння” [2, с. 96]. У працэсе дэрывацыі ацэначнай асабовай лексікі шляхам нулявой суфіксацыі магчыма адсячэнне фіналей утваральных асноў, марфаналагічна абумоўленае чаргаванне цвёрдых і мяккіх зычных матывавальных асноў, а таксама змена месца націску. Утваральнымі для назоўнікаў са значэннем суб’ектыўнай ацэнкі ў беларускай дыялектнай мове часта выступаюць асновы прыметнікаў (зрэдку дзеепрыметнікаў).

Ацэначныя **субстантывы мужчынскага роду з нулявым канчаткам** характарызуюць асоб паводле негатыўнай прыкметы, названай утваральным словам, і маюць экспрэсію зневажальнасці, неадабрэння.

Матывавальнымі для ўтварэння субстантываў са значэннем суб’ектыўнай ацэнкі выступаюць асновы прыметнікаў (радзей

дзепрыметнікаў) поўнасьцю: калашматы – *калашмэ́т* ‘кудлаты чалавек’ (МАСМ), кацалапы – *кацэ́лап* ‘каму заўсёды шанце ў гульні’ (НС), каштарлапы – *каштарла́п* ‘касалапы мужчына’ (МКТ), раструханы – *раструха́н* ‘нехайна апрануты, расшпілены’ (ЖНС).

Часта ў якасьці матывавальных выкарыстоўваюцца ўсечаныя асновы прыметнікаў: бяздарны – *бэ́здар* (НЛГФ), далікатны – *даліка́т* (МКТ), з’ядлівы (з’ядлы) – *з’я́д* ‘сярдзіты, злосны’ (СГВ, НЛ), няўключны – *няўкля́д* ‘нязграбны чалавек’, упарты – *у́пар* ‘упарты чалавек, неслух’ (ЖНС, СГВ, СПЗБ) і *у́пóр* ‘тс’ (СГВ). Націск матывавальных асноў захоўваецца або перамяшчаецца на папярэдні склад.

Нульсуфіксальныя суб’ектыўна-ацэначныя *назоўнікі агульнага роду з канчаткам -а (-я)* маюць адценні неадабрэння, пагардлівасці, грубасці, зневажальнасці і інш. Пейратывы абазначаюць асоб паводле выразнай знешняй прыкметы або ўнутраных якасцей. Пры дэрывацыі фіналі матывавальных асноў прыметнікаў і дзепрыметнікаў адсякаюцца: брыдкі – *брыда́* ‘нехайны чалавек’ (СПЗБ, ТС), забрынданы – *забрында́* ‘нехайны чалавек’ (НЛ), карузы – *ка́руза* ‘задзіра’ (МСД, СЦР, КСУМ), кірпаты – *кі́рпа* ‘кірпаносы’ (СНЛ), кушлаваты ‘няўважлівы’ – *ку́шла* ‘недарэка’ (СРЛГ), мурзаты – *му́рза* ‘брудны, замурзаны’ (СПЗБ, ЗНС, ТС), нахабны – *наха́ба* (ДСЛ, МСД), нехайны – *неоха́я* ‘нехайны чалавек’ (ТС), недапечаны – *нео́печа* ‘прастак, прыдуркаваты чалавек’ (ДС Ш), *недапе́ка* ‘язграбны чалавек’ (СПЗБ), чарг. ч/к, недарэчны – *недарэ́ка* ‘язграбны чалавек’ (СПЗБ), чарг. ч/к, незградны ‘нехлямяжы, язграбны’ – *незгра́да* ‘няўмека, няўкляда’ (ТС), *незгра́да* ‘тс’ (НС-Т), непаседлівы – *непа́седа* ‘непаседлівы чалавек’ (ТС), нікчомісты ‘нікчэмны’ – *нікчо́ма* ‘неакуратная, нехайная асоба’ (НВС П), ніхлямяжны ‘няўдалы’ – *ніхлямя́га* ‘няўдалы чалавек’ (СПЗБ), чарг. ж/г, нягеглы – *няге́га* ‘чалавек слабага здароўя’ (СЦР), *няге́га* ‘няўклядны, непрыгожы, язграбны чалавек’ (НЛГФ), язграбны – *язгра́ба* ‘няўдалы чалавек’ (НС-Т), памаўзлівы ‘шкадлівы’ – *памаўза́* ‘шкоднік, свавольнік’ (СПЗБ, СЦР), ‘няспрытны, непаваротлівы чалавек’ (ЗНС), ‘чалавек, які любіць залезці куды не трэба’, (МСД), паршывы – *па́рша* ‘паршывец’ (ЖНС), пісклявы – *піскля́* ‘хто пісклявы’ (ЖС), пражорлівы – *пражо́ра* ‘абжора’ (КСУМ), пранырлівы – *праны́ра* ‘праныра, пралаза’ (КСУМ, ТС), растармэханы ‘нехайны’ – *растармэ́ха* ‘нехайны чалавек’ (СГВ, СРЛГ), сонны – *со́ня* (СПЗБ, ТС), упарты – *упо́ра* ‘упарты чалавек’ (СПЗБ), шчарбаты – *шча́рба* ‘шчарбаты чалавек’ (ТС, СПЗБ).

Утваральнай для субстантываў са значэннем суб'ектыўнай ацэнкі можа быць аснова слова цалкам: галамоўзы – *галамоўза* ‘напаўраздзеты’ (ЗНС), догвовызы – *догвовыз* ‘цыбаты чалавек’ (НЛ), здохлы – *зды́хла(я)* ‘вельмі худы, слабы’ (ЗНС), ‘чалавек, які дрэнна, без апетыту есць’ (НС-Т), ‘вельмі хваравіты чалавек’ (ЖНС), лахудры ‘агідны’ – *лаху́дра* ‘неахайны чалавек’ (СГВ), нідалугі ‘няўклюдны’ – *нідалу́га* ‘нязграбны чалавек’ (СПЗБ), нядужы – *няду́га* ‘хілая, недалужная асоба’ (НВС II), нямоглы – *нямо́гля* ‘бездапаможная асоба’ (СНЛ), няўклюдны – *няўклю́да* ‘няўдалы’ (СПЗБ), ‘той, хто мае нязграбную паставу, пазбаўлены зграбнасці, спрыту’ (НЛГФ), пануры – *пану́ра* ‘маўклівы і злы чалавек’ (ПС), ‘пануры чалавек’ (ЖНС) і інш. Пры дэрывацыі парных мяккіх ўтваральных асноў чаргуюцца з цвёрдымі; націск захоўваецца на тым жа складзе, што і ў матывальным слове (радзей перамяшчаецца на папярэдні склад).

Да ацэнчаных нульсуфіксальных дэрыватаў адносім *назоўнікі агульнага роду з канчаткам -о*, якія абазначаюць асоб-носьбітаў выразнай прыкметы. Утваральнымі выступаюць усечаныя асновы прыметнікаў (вірлаты – *вірло́* ‘чалавек з дрэнным зрокам’ (СГВ) – з адценнем зневажальнасці), асновы прыметнікаў поўнасю (ніцкі – *ніцко́* ‘нелюдзімы’ (СПЗБ) – з адценнем непыхвальнасці). Націск на канчатку.

Некаторыя адпрыметнікавыя *назоўнікі з нулявым канчаткам*, якія па марфалагічных прыкметах адносяцца да жаночага роду, можна лічыць субстантывамі *агульнага роду*, паколькі яны ў аднолькавай ступені характарызуюць асоб як мужчынскага, так і жаночага полу паводле ўнутраных, маральных якасцей: дрэнны – *дрэнь* ‘той, хто кепскі’ (СПЗБ), непуцёвы – *непуць* ‘бесталковы чалавек’ (ТС, МАСМ), няўдалы – *неўдаць* ‘недарэка’ (СГВ, НЛ, ДСЛ, НС-Т), нешчаслівы – *нешчась* ‘нешчаслівая асоба’ (МКТ), паганы – *погань* ‘благі чалавек’ (СПЗБ). Назоўнік *неўдаць* у БНС разглядаецца як адпрыметнікавы дэрыват мужчынскага роду [1, с. 267]. У назоўніках агульнага роду з нулявым канчаткам націск, як правіла, перамяшчаецца на папярэдні склад.

Нульсуфіксальныя *дэрываты жаночага роду з канчаткам -а (-я)* характарызуюць асоб жаночага полу паводле выразнай знешняй прыкметы і маюць экспрэсію абражальнасці, непыхвальнасці. Утваральнымі выступаюць усечаныя (адсякаецца фіналь *-ат-*) асновы або асновы якасных прыметнікаў поўнасю: смальная – *смольня* ‘настырная’ (БНС), тухлая – *тухля* ‘тая, што смярдзіць’ (НВС III),

цыглатая – *цы́гля* ‘высокая хударлявая дзяўчына’ (ТС), шурпатая – *шурпа́* ‘нехайная жанчына’ (ТС). У вытворных назоўніках націск на першым складзе, радзей на канчатку.

Адпрыметнікавая *назоўнікі жаночага роду з нулявым канчаткам* з тым жа самым значэннем, што і папярэднія дэрываты, і націскам на аснове прадстаўлены адзінкавымі ўтварэннямі: гладкая – *гладзь* (д//дз’ – чарг.) ‘вельмі поўная жанчына’ (ТС), тоўстая – *тэўсыць* (т//ц’ – чарг.) ‘тс’ (НС).

Такім чынам, у дыялектным словаўтварэнні нулявая суфіксацыя з’яўляецца прадуктыўным спосабам утварэння асабовых назоўнікаў са значэннем суб’ектыўнай ацэнкі.

Літаратура

1. Сцяцко, П.У. Беларускае народнае словаўтварэнне: афіксальныя назоўнікі / П.У.Сцяцко. – Мінск: Навука і тэхніка, 1977. – 320 с.

2. Шакун, Л.М. Словаўтварэнне / Л.М.Шакун. – Мінск: Выд. шк., 1978. – 128 с.

Умоўныя скарачэнні

БНС – Сцяцко, П.У. Беларускае народнае словаўтварэнне: афіксальныя назоўнікі / П.У.Сцяцко. – Мінск: Навука і тэхніка, 1977. – 320 с.; **ДС III** – Янкоўскі, Ф.М. Дыялектны слоўнік III / Ф.М.Янкоўскі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. – 172 с.; **ДС I** – Янкова, Т.С. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны / Т.С.Янкова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – 432 с.; **ЖНС** – Жывое народнае слова: дыялекталгічны зборнік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 271 с.; **ЖС** – Жывое слова / рэд. Ю.Ф.Мацкевіч, І.Я.Яшкін. – Мінск: Навука і тэхніка, 1978. – 288 с.; **ЗНС** – 3 народнага слоўніка / рэд. А.А.Крывіцкі, Ю.Ф.Мацкевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1975. – 352 с.; **КСУМ** – Бялькевіч, І.К. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны / І.К.Бялькевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. – 512 с.; **МАСМ** – Матэрыялы да абласнога слоўніка Магілёўшчыны. – Мінск: Навука і тэхніка, 1981. – 128 с.; **МКТ** – Яўсееў, Р.М. Маці казала так...: з гаворкі Бялыніцкага раёна / Р.М.Яўсееў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1978. – 112 с.; **МСД** – Матэрыялы для слоўніка народна-дыялектнай мовы / пад рэд. Ф.Янкоўскага. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1960. – 199 с.; **НВС II** – Юрчанка, Г.Ф. Народнае вытворнае слова: з гаворкі Мсціслаўшчыны: М – Р / Г.Ф.Юрчанка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1983. – 304 с.; **НВС III** – Юрчанка, Г.Ф. Народнае вытворнае слова: з гаворкі Мсціслаўшчыны: Р – Я / Г.Ф.Юрчанка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985. – 366 с.; **НЛ** – Народная лексіка / рэд. А.А.Крывіцкі, Ю.Ф.Мацкевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1977. – 288 с.; **НЛГФ** – Народная лексіка Гомельшчыны ў фальклоры і мастацкай літаратуры: слоўнік / пад рэд. У.В.Анічэнкі. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1983. – 174 с.; **НС** – Народнае слова / пад рэд. А.Я.Баханькова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1976. – 355 с.; **НС-Т** – Народная словатворчасць / рэд. А.А.Крывіцкі, І.Я.Яшкін. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979. – 336 с.; **СГВ** – Сцяшковіч, Т.Ф. Слоўнік Гродзенскай вобласці / Т.Ф.Сцяшковіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1983. – 671 с.; **СНЛ** – Юрчанка Г.Ф. Сучасная народная лексіка: з гаворкі Мсціслаўшчыны: слоўнік: А – Н / Г.Ф.Юрчанка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 304 с.; **СПЗБ** – Слоўнік беларускіх

гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т. / рэд. Ю.Ф.Мацкевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979 – 1986. – Т. 1 – 5; **СРЛГ** – Слоўнік рэгіянальнай лексікі Гродзеншчыны / пад рэд. М.А.Даніловіча, П.У.Сцяцко. – Гродна: Выд-ва ГрДУ, 1999. – 152 с.; **СЦР** – Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі: у 2 т. / пад рэд. Е.С.Мяцельскай. – Мінск: Універсітэцкае, 1990. – Т. 1. – 287 с.; **ТС** – Тураўскі слоўнік: у 5 т. / склад. А.А.Крывіцкі [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982 – 1987. – Т. 1 – 5.

Чарнякевіч Ю.В. (Мінск, БДПУ)

АБ АДНОЙ АСАБЛІВАСЦІ НАЦІСКНОГА ВАКАЛІЗМУ ГАВОРАК ЖЫХАРОЎ ПАЎНОЧНА-ЎСХОДНЯЙ БРЭСТЧЫНЫ

Практыка лінгвагеаграфічных даследаванняў, заснаваная на тэрыторыі Беларусі адным з першых даследчыкаў мясцовых гаворак, буйнейшым мовазнаўцам канца XIX – пачатку XX ст. Я.Ф.Карскім, мела свой заканамерны працяг у публікацыях П.А.Бузка. У другой палове XX ст. паслядоўнае дыялекталагічнае і лінгвагеаграфічнае вывучэнне беларускіх гаворак увасобілася ў цэлым шэрагу фундаментальных даследаванняў: “Дыялекталагічны атлас беларускай мовы” (1963), “Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак” (1968, 1969), “Лексічны атлас беларускіх народных гаворак” (1993 – 1998) [1, 2, 8].

У выніку актыўнага ўдзелу беларускіх навукоўцаў у міжнародных лінгвістычных праектах гаворкі беларускай мовы знайшлі сваё належнае адлюстраванне на картах “Агульнаславянскага лінгвістычнага атласа” (зорная сетка ў межах Беларусі – 73 населеныя пункты) і “Лінгвістычнага атласа Еўропы” (29 населеных пунктаў) [9, 12].

Значна больш сціплыя дасягненні айчынных лінгвагеографаў у стварэнні рэгіянальных дыялекталагічных атласаў. На Беларусі праводзіліся лінгвагеаграфічныя даследаванні Тураўшчыны [6] (на жаль, праца над дыялектным мікраатласам Тураўшчыны не была завершаная), Выганаўскага Палесся (Я.Р.Самуйлік), Бярозаўшчыны (Л.В.Леванцэвіч), Пружаншчыны (А.А.Босак). Па выніках даследаванняў Л.В.Леванцэвіч, А.А.Босак, Я.Р.Самуйлік апублікавалі асобныя атласы [5, 7, 10].

На працягу 2006 – 2007 гг. пад кіраўніцтвам загадчыка кафедры беларускага мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка, кандыдата філалагічных навук П.А.Міхайлава аўтарам праводзіўся збор і апрацоўка матэрыялаў для стварэння рэгіянальнага атласа гаворак жыхароў паўночна-ўсходняй